

החינוך לתפילה – התנסות במחקר איכותי

דיווח

נעמי באום

הקדמה

החינוך לתפילה שני פנים לו: מחד גיסא חינוך ילדים ובני נוער לקיומה הסדיר, הקבוע והמוקפד של המצוה, להתפלל בכל יום. הדגש הוא על אמירת התפילות לפי המניין והמטבע שקבעו חז"ל ובזמנים המיועדים לכך. מאידך גיסא, חינוך לתפילה עם דגש על הכוונה שבתפילה, שכן מצות תפילה אינה כשאר המצוות שנאמר בהן "מצוות אינן צריכות כוונה" ויוצא ידי עשיית המצוה. תפילה לא נכללת בכלל זה וכדי לצאת ידי חובת תפילה צריך להתכוון בה, כי עיקרה היא כוונת הלב (ארנד, תשמ"ז; זלקין, תשמ"מ). החינוך לתפילה חייב אפוא לחתור למטרה כפולה: בראש ובראשונה שואפים אנו לעשות את ילדינו ל"בעלי תפילה" אשר קטעיה העיקריים שגורים בפייהם, המתמצאים ובקיאם בתפילות ובסידור. שאיפה שנייה היא לעשות את ילדינו לאנשים המתכוונים בתפילה ומבינים את משמעות התפילה (שטיינזלץ, תשל"ט). מתן דוגמא נאותה מצד מורים, מחנכים והורים מצד אחד והוראה שיטתית ומתוקנת מצד שני יש בהם הבסיס כדי להבטיח במידה ניכרת של ודאות את השגת היעדים המבוקשים (שטיינזלץ, תשל"ט).

במחקר הנוכחי מטרתנו הייתה לבחון כיצד מתבצעת התפילה בשדה החינוך הלכה למעשה. התמקדנו במספר שאלות: כיצד מתייחסים תלמידים לתפילה – האם הם מרוכזים בשעת תפילה או שמא עוסקים בדברים אחרים? האם התלמידים מבינים את תוכן התפילה ומשמעותה או שמא מילות התפילה נאמנות בצורה טכנית ושגרתית? כיצד מחנכים מנסים להשפיע על יחס תלמידיהם לתפילה? מה דעות המורים ומה רואים בפועל בכיתה?

ההליך

המחקר – מחקר איכותי – התבצע בשתי רמות: תצפיות וריאיונות. התצפיות נערכו ב־13 כיתות בהן עובדות הסטודנטיות בעבודה מעשית. הן צפו בתפילה בשעה שהמורה המחנכת האחראית הייתה בכיתה וניהלה את התפילה, כך שיקלו להתפנות לעבודת הרישום של התצפית. צפו בכל כיתה פעם אחת בלבד. הסטודנטיות רשמו את מהלך השיעור

לפרטיו, והתבססו על מה שקורה ולא על פרשנות. בחלק השני של המחקר, אותן סטודנטיות שערכו את התצפיות קיימו ריאיון אישי עם מחנך/ת הכיתה בנושא תפילה והוראת התפילה. הריאיון היה פתוח עם שאלות בסיסיות מובנות מראש.

תיאור ודין

בריאיונות שנערכו עם הגננות והמורות הובעה בעיקר חשיבות התפילה בעיני המחנך כאבן יסוד בחינוך הדתי. לרוב היה תיאור בין תיאור המחנך את התפילה בכיתה ומה שנצפה בכיתה על-ידי הסטודנטיות. על-אף החשיבות של התפילה בחיים הדתיים, הנושא "תפילה" כנושא לימוד לא קיים ברוב המסגרות. "ביאור תפילה" מתרחש לעיתים רחוקות ולא בצורה שיטתית. זה מתרחש בעיקר בכיתות הנמוכות כשיש דגש על הקניית תפילה עם סידור. בגנים, "ביאור תפילה" קיים לעיתים רחוקות, ובכיתות הגבוהות יותר יש מעט דיון בנושא. "הלכות תפילה" אינן נושא לשיעורים במערכת החינוך הפורמלי. המורים דיווחו שלרוב הם מנסים לא להיכנס לעימותים עם תלמידים סביב תפילה, מנסים לא להעיר, לא להעניש ולפעמים אף להתעלם. זה תואם את התצפיות בשטח.

התנהגות הילדים הייתה קשה מאוד להערכה בצורה מדויקת ואובייקטיבית ולכן לא דווח פה בצורה פורמלית, על אף חשיבותו של הנושא ועל אף העניין הרב של הסטודנטיות באפיון הזה של הנושא. מדיווחים סובייקטיביים עולה שרוב הילדים מתנהגים באופן נאות בשעת התפילה, שקטים ומשתתפים. מזה עולה שהמחנכים מצליחים להעביר את חשיבות העניין לתלמידים שלהם. נושא של "כוונה" בשעת תפילה היה עוד מקור להתעניינות רבה, ושוב נתקלנו בקושי בהערכה מדויקת של התנהגות זאת. לפי דיווחים סובייקטיביים, קיימים מרווחים גדולים בהערכת ההתנהגות: מצד אחד יש תלמידים המתפללים, עם מה שנראה לעין, ככוונה גדולה, ויש כאלו בלי כל כוונה. החינוך היחיד בנושא של כוונה היה על-ידי דוגמא אישית של מורה המתפללת ככוונה יחד עם הכיתה. לא היו דיונים או שיחות בנושא לפי דיווח המורים בראיונות.

הערכה

המחקר בנושא תפילה היה חלק "חובה" של הקורס בשיטות מחקר. הנושא נבחר מתוך רצון לקשר בין עולם המחקר שנראה לסטודנטיות כמשהו מרוחק, פורמלי ולא שייך להן, למשהו שמאוד קשור לעולמן הפרטי כיהודיות דתיות וכמורות לעתיד. העבודה עוררה שאלות רציניות לגבי מחקר בחינוך – ברמה של טיב ואיכות המחקר. בנוסף הוא נתן לסטודנטיות כלים בסיסיים בבדיקה עצמית ומערכתית בדרך מחקרית.

התוצאות שלנו בנושא התפילה מראות על חסך גדול בהתייחסות של מורים לתפילה כנושא לימוד בכל הרמות. הכרת החשיבות של הבנת התפילה, לימוד הלכות תפילה וכוונה בתפילה חסרים ברמה שיטתית בכל המסגרות שאנחנו בדקנו. בפועל, התפילה עצמה קיימת ברמה נאותה ברוב המסגרות. השתתפות המורה בתפילה בכיתה נראית לנו חיובית

ביותר והדוגמא האישית של מורה מתפללת נראית לנו אחד המרכיבים החזקים ביותר בהקניית חשיבות התפילה. כמו שהקניית התפילה חסרה בשיטתיות במערכת החינוך היסודי ובגנים, צריך לערוך בדיקה לגבי מקומה בהכשרת מורים דתיים. בדיקה יסודית של הנעשה בשטח בסמינרים הדתיים תהיה אות פתיחה לבדיקת הנושא ברמה כוללת יותר.

השלב הבא

נוכחנו לדעת שתפילה מתרחשת בכל המסגרות הדתיות. השאלה הנשאלת היא, האם יש מקום לתת את הדעת לשלבים ההתפתחותיים השונים של ילדי גן בגילים שונים, ילדי כיתות יסוד, וילדי חינוך מיוחד עם הצרכים המגוונים שלהם, ולהתאים תוכנית של תפילה והקניית תפילה שונה בכל הרמות. עבודה התחלתית נעשתה (א. עזריה, א. סימון, א. זלקין ועוד) והבסיס הרעיוני בוודאי קיים. התרגום מהרעיון למעשה הוא השלב הבא.

ביבליוגרפיה

- ארנד, מ. הערות לעניין החינוך לתפילה, שדה חמד, תשמ"ז.
 אויערבך, ש. החינוך לתפילה – כיצד? שדה חמד, תשכ"ט, 1-2.
 זלקין, א. ל התפילה והחינוך לתפילה, שדה חמד, תשמ"מ.
 סימון, א. לימוד הסידור כתרומה לתקנת התפילה. שדה חמד, תשל"ט.
 עזריה, א. התפילה בגני הילדים, שדה חמד, עמ' 210-214.
 שאקי, א. התפילה בבית הספר, שדה חמד, תשי"ט, א.
 שטיינזלץ, ע. חינוך לתפילה. שדה חמד, תשל"ט.